

Az apagyilkosság tényállása a római jogban

2010-ben a Cambridge University Press gondozásában jelent meg *Andrew R. Dyck* szövegkiadása, amely Marcus Tullius Cicero első, büntetőperben¹ tartott védőbeszédét, a *Pro Roscio Amerinót* közli és elemzi.² Az alábbiakban érdemesnek látszik a per történelmi körülményeit, valamint annak jogtörténeti vetületeit röviden vázolni.³

Nem felesleges megemlíteni, hogy az ameriai Roscius ügye, lévén a Cicero által vitt perek közül az egyik legizgalmasabb, a modern szerzők képzeletét is megmozgatta: 1991-ben *Steven Saylor: Romanblood* címen adott ki regényt (amely 2010-ben *Római vér* címmel magyarul is megjelent), 2005-ben pedig a BBC *David Stewart* producer vezetésével *Murder in Rome* címmel filmet készített az esetből, mindezt a cicerói beszéd alapján.

Az Ameriából származó Sextus Roscius védelmében 80-ban tartott beszédével a huszonhat-huszonhét éves Marcus Tullius Cicero először vállalt

-
1. A beszédhez kapcsolódó büntetőjogi kérdésekhez lásd Zlinszky J.: *Római büntetőjog*. Budapest, 1991. 109; Cloud, J. D.: *the primary purpose of the lex cornelia de sicariis*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 86. 1969. 258. skk.; Santalucia, B.: *Diritto e processopenalenell' antica Roma*. Milano, 1998². 146; SárlyP.: *A lex Cornelia de sicariis et veneficis*. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica 19. 2001. 301. skk.; Cloud, J. D.: *Parricidium: from the lex Numae to the lex Pompeia de parricidiis*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 88. 1971. 41. skk.; Mommsen, Th.: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899. 938. skk.
 2. A *Pro Roscio Amerinó*hoz lásd Nótári T.: *Tényálláskezelés és szóbeli taktika Cicero védőbeszédeiben*. Szeged, 2010. 23. skk.; Kinsky, T. E.: *The Dates of the Pro Roscio Amerino and Pro Quinctio*. Mnemosyne 20. 1967. 61. skk.; Krüger, G.: *Marcus Tullius Cicero, Rede für Sextus Roscius aus Ameria*. Stuttgart, 1994; Richter, Fr.–Fleckeisen, A.–Amon, G.: *Ciceros Rede für Sex. Roscius*. Berlin–Leipzig, 1906; Stroh, W.: *Taxis und Taktik. Die advokatische Dispositionskunst in Ciceros Gerichtsreden*. Stuttgart, 1975. 55. skk.; Landgraf, G.: *Kommentar zu Ciceros Rede Pro Sex. Roscio Amerino*. Leipzig–Berlin, 1914²; Lincke, E.: *Zur Beweisführung Ciceros in der Rede für Sextus Roscius aus Ameria*. Commentationes Fleckeisenianae 1. 1890. 187. skk.
 3. A beszédet magyarul lásd *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári T. Szeged, 2010. 179. skk.

védői szerepet büntetőperben.⁴ Utóbb maga a szónok egyfelől a sikeres védőbeszéd révén nyert elismerésről szól,⁵ másfelől pedig komolyan bírálja saját egykori túláradó, szertelen stílusát,⁶ elismerően szólva ugyanakkor önnön bátorságáról.⁷ A római köztársaság ezen korszakára esett az ún. sullai restauráció, amelynek keretében a hadvezér törvényalkotással és az állam vezetésével megbízott joggal felruházott *dictator*ra (*dictator legibus scribundis et rei publicae constituendae*) nevezte ki magát – ezen, összes korábbi tettét legitimáló eljáráshoz az *interrex*, L. Valerius Flaccus által indítványozott törvény segítette hozzá.

Győzelme után, 82. november 1-jén Sulla a *porta Collinánál* ellenségei, Marius és Cinna híveit törvényen kívül helyezte, vagyis a *lex Cornelia sive Valeria* alapján proskribálta. Ezek neve – a sullai proskripciók révén hozzávetőleg négyezer-hétszáz polgár lelte halálát – táblára került (innen a kifejezés: *pro-scribere*), s a polgárok kötelesek voltak az érintetteket elfogni, illetve tartózkodási helyüket a hatóságoknál bejelenteni. Minden egyes proskribált személyre tizenkétezer *denarius* vérdíjat tűztek ki, ha pedig a proskribált tulajdonost rabszolgája ölte meg, a pénzjutalom mellett még a *status libertatis* – és a „Cornelius”-t mint *nomen gentilit* – is megkapta. A proskribáltak utódait megfosztották passzív választójoguktól, vagyonuk az államra szállt, amit a *forumon* árvereztek el, ami valóságos paradicsomi állapotot teremtett a hivatásos felvásárlóknak (*sectores*).⁸

Ilyen vészterhes történelmi korok természetűl fogva magukban hordják a visszaélések lehetőségeit, amint erre iskolapélda a *Pro Roscio Amerino* alapjául szolgáló tényállás is. Az idősebb Sextus Roscius, a Rómától nyolcvanhárom kilométerre, északra fekvő umbriai Ameria tekintélyes és tehető polgára – aki maga Rómában élt – jelentős ingó vagyona mellett tizenhárom vidéki birtokot mondhatott magáénak, amelyeknek igazgatását a per idején negyven év körüli fiára bízta, akivel (feltehetően életvitelük eltérő volta, az apa urbánus, a fiú rusztikus attitűdje miatt) viszonya talán nem volt különösképpen szívélyes. A proskripció és a vagyonekbobzás törvényes lezárulta, vagyis 81. június 1-je után a vacsorameghívásból hazatérő idősebb Rosciust a *circus Flaminius* közelében meggyilkolták. Az áldozattal ellenséges viszonyban álló rokonok, Titus Roscius Capito és Titus Roscius Magnus értesítették L. Cornelius Chrysogonust, Sulla szabadosát és bizalmasát. Chrysogonus elérte, hogy az idősebb Roscius neve – noha mindvé-

4. Gell. 15, 28.

5. Cic. *Brut.* 312.

6. Cic. *Or.* 107.

7. Cic. *off.* 2, 51.

8. Sall. *Cat.* 51.

gig Sulla elkötelezett híve volt – utólag, a törvényi határidőn túl, felkerüljön a proszkribáltak listájára, javait elkobozták és elárverezték. Hivatalos vásárlóként – hiszen senki sem mert vele szemben licitálni – Chrysogonus lépett fel, a hatmillió *sestertius* értékű vagyont kétezer (!) *sestertius*-ért szerezte meg. A Rosciusok gazdag jutalomban részesültek, Capito három birtokot kapott, Magnus pedig Chrysogonus üzleti ügyeinek intézője lett. Az ifjabb Sextus Roscius, hogy életét mentse, Ameriából Rómába menekült, ahol a Metellusok előkelő nemzetségéhez tartozó Caecilia házában talált menedéket. Chrysogonus, Capito és Magnus nem érezvén biztonságban az így megszerzett vagyont, úgy döntöttek, hogy az áldozat fiát az apagyilkosság (*par(r)icidium*) koholt vádjával elteszik az útból. A vád ugyan igen gyenge lábakon állt, ám abban bíztak, hogy a Chrysogonusnak Sullához fűződő kapcsolatára tekintettel senki sem mer majd védőként fellépni a kétes hírű vádlóval, C. Eruciusszal szemben. E ponton azonban tévedtek. Az ifjú Cicero, aki eladdig csak egyetlen ügyet, Quinctius magánjogi perét tudhatta maga mögött, vállalta, és briliánsan meg is oldotta a veszélyes és kényes feladatot.

A hivatalos vádat megcáfolni nem ígérkezett nehéz feladatnak, hiszen Erucius nem is igyekezett túlságosan hihetővé tenni az általa előadott verziót,⁹ az egyetlen kézzel fogható érv a vádlottal szemben az volt, hogy az apja meggyilkolásánál jelenlevő rabszolgákat nem hallgatta ki azonnal, s ezt nem jegyzőkönyveztetette. Amikor ezt utóbb meg akarta tenni, már nem nyílt rá lehetősége, mivel a rabszolgák immáron Chrysogonus kíséretéhez tartoztak. A perben rejlő nehézség tehát politikai természetű volt. Cicero bámulatos taktikai érzékkel sulykolta bele újra és újra a hallgatóságba, hogy miként Iuppiter sem törődhet a halandók minden egyes apró-cseprő gondjával,¹⁰ akként Sulla sem tudhat felszabadított rabszolgája gaztetteiről.¹¹ Hasonlóképp felszólította a *nobilitast* – hiszen az Sullának köszönhette, hogy visszanyerte régi fényét és befolyását –, hogy határolódjék el a Chrysogonus-féle elemektől, ezzel is Sulla szándékait szolgálva, aki a bírósági eljárások tisztaságára oly nagy súlyt helyez.¹²

Ennek megfelelően az *oratio* szerkezete a következőképpen alakul. A bevezetés (*exordium, narratio*) a hallgatóságot készíti elő továbbiakra (*conciliare*),¹³ hogy a *narratióban*¹⁴ már a per tényállásának bemutatása (*do-*

9. Cic. *Rosc. Am.* 59. skk.

10. Cic. *Rosc. Am.* 131.

11. Cic. *Rosc. Am.* 21. 25. 26. 91. 110. 130.

12. Cic. *Rosc. Am.* 154. skk.

13. Cic. *Rosc. Am.* 1–14.

14. Cic. *Rosc. Am.* 15–29.

cere) kaphassa meg a megfelelő hangsúlyt. A *partitió*ban¹⁵ Cicero felvázolja a bizonyítás tervezett rendjét, amit maga az *argumentatio* követ,¹⁶ amelynek feladata a meggyőzés (*probare*). Az *argumentatio* három részre tagolható: Cicero először Eruciusszal,¹⁷ utóbb a Rosciusokkal,¹⁸ majd Chrysogonusszal foglalkozik.¹⁹ Az összegző jellegű *peroratio* elsősorban a hallgatóság érzéseire kíván hatni.²⁰ E tagolást a szónok természetesen nem mechanikusan viszi végig, számos helyen kitérőt (*egressio, digressio*) tesz, ahol szintén a hallgatóság érzéseit kívánja megnyerni ügye, illetve védenca számára.²¹ A Sulla-kegyenc Chrysogonus személyét némiképp elkülöníti a Rosciusoktól, az utóbbiakra terelve a büntett végrehajtásának gyanúját, s nem mulasztja el az áldozat politikai – Sullához hű – meggyőződését, valamint a nemesség társadalmi szerepét és felelősségét többszörösen kidomborítani. A beszédet mindéig jellemzi egyfajta túlfűtött pátosz, amit utóbb a szónok maga is ifjú korának tudott be,²² amit görögországi tanulmányai után sikerrel levetkőzött.²³ A *Pro Roscio Amerinó*ban gyakrabban élt túlzó, archaizáló és köznyelvi elemekkel, amelyektől utóbb érett szónokként elhatárolta magát.²⁴ A beszéd – hiszen az ifjabb Rosciust felmentették²⁵ –, illetve az ezzel járó veszedelmek felvállalása²⁶ méltó gyümölcsöt hozott Cicero számára is, hiszen innentől fogva Róma első *advocatusai* között tartották számon.²⁷

A Sextus Roscius ellen felhozott vád *par(r)icidium*, vagyis (apa)gyilkosság volt – hasonlóképpen tágabb értelemben e kifejezést használták azon tényállásra is, ha valaki tudva, rosszhiszeműen szabad embert ölt meg.²⁸ Állítólag Romulusra megy vissza azon törvény, miszerint a rómaiak külön nem büntették a rokongyilkosságot, mert minden római polgár megölését apagyilkosságnak minősítették.²⁹ Utóbb az emberölést három tényállásba sorolták: *homicidium*nak nevezték az emberölést általában, *sicarius*nak az útonálló rablógyilkost, és *veneficus*nak a méregkeverőt, illetve az alattomos gyilkost.

15. Cic. *Rosc. Am.* 29–36.

16. Cic. *Rosc. Am.* 37–142.

17. Cic. *Rosc. Am.* 37–82.

18. Cic. *Rosc. Am.* 83–123.

19. Cic. *Rosc. Am.* 124–154.

20. Cic. *Rosc. Am.* 143–154.

21. Cic. *Rosc. Am.* 13. 29. skk.; 55. skk.; 59. skk.; 64. skk.

22. Cic. *Brut.* 108. *iuvenilis redundantia*.

23. Cic. *Brut.* 316.

24. Cic. *Or.* 107; *Phil.* 2, 30. sk.

25. Plut. *Cic.* 3, 6.

26. Cic. *off.* 2, 51.

27. Cic. *Brut.* 312.

28. Fest. 221.

29. Plut. *Rom.* 22.

E cselekmények üldözésére Sulla állított fel külön *quaestiót* a *lex Cornelia de sicariis et veneficisszel*, mindaddig azonban a gyilkosok elleni nyomozás feladatát a *quaestores par(r)icidii* látták el. A népetimológia ugyan a *par(r)icidiumot* (gyakori a *parricidium* írásmód is) a *patricidiumból*, vagyis az *apagyilkosságból* vezette le, ezt azonban már Mommsen sem tartotta nyelvtörténetileg megalapozottnak. Mommsen szerint már Cicero korában is a téves népetimológia szolgált az eredetileg *szándékos emberölést* jelentő *par(r)icidiumnak* *apa-*, illetve *rokonyilkosságként* történő használatához.

A *lex Pompeia de par(r)icidiis* a *par(r)icidiumot* ismét szűkebb értelemben tárgyalta, vagyis a szülők, rokonok és hozzátartozók megölésére alkalmazta,³⁰ miután az ősi római *par(r)icidium* megnevezés helyébe a *homicidium* került. Pompeius tehát a felmenő és lemenő rokonokon, testvéreken, szülők testvéreien, ezek gyermekein, házastárson, jegyestárson, házastárs és jegyestárs szülein, gyermek jegyesén és házastársán, mostohaszülöm, mostohagyermeken és felszabadító *patronuson* elkövetett gyilkosságot, illetve annak kísérletét sorolta e törvény alá. A szorosabb értelemben vett *par(r)icidium* előfordulása – forrásaink tanúsága szerint – Rómában nem volt túl gyakori, az első név szerint ismert apagyilkost, L. Hostiust a második pun háború utáni időkből ismerjük. Az első – név szerint dokumentált – anyagyilkos, Publicius Malleolus ügyét a retorikai tankönyvek kellő részletességgel tárgyalták,³¹ s ezért ismerjük a *par(r)icidákra* kirótt büntetést, a zsákolást (*poenae cullei*) kellő részletességgel. A *poena cullei* kezdetben feltehetően nem is annyira szankció, mint inkább a felsőbb hatalmakat kiengesztelő engesztelőáldozat, *procuratio prodigii* lehetett.

A *par(r)icida* büntetése, vagyis a *procuratió*nak számító zsákolás/zsákba varrás – amely a császárkorban is gyakorlatban maradt – a következőképpen zajlott. Az ítélet kimondása után az elítélt arcát farkasbőrrel borították, lábára pedig fatalpat kötöttek, hogy ne szennyezhesse be sem lehelete a levegőt, sem lépése a földet. Ezt követően véresre korbácsolták, majd egy marhabőről készült zsákba varrták bele egy majommal, egy kakassal, egy kutyával és egy viperával együtt. E zsákot az elítélttel és az állatokkal együtt a tengerbe hajították,³² s így a minden természeti törvényt megszegő személy közvetlenül egyetlen természeti elemmel, sem a vízzel, sem a napfényvel, sem a földdel, sem a levegővel nem érintkezhetett, s azokat nem gyalázhatta meg.³³ Hogy vajon miért éppen ezen állatok kerültek az

30. D. 48, 9, 1.

31. Cic. *inv.* 2, 149.

32. D. 48, 9, 9 pr.

33. Inst. 4, 18, 6.

elítélt mellé a zsákba, teljes bizonyossággal nem dönthető el, hiszen – éppen a szankció szimbólummá válása révén – számos esetben maguk az antik szerzők is találgatásokra voltak utalva. A kutya mint az őrző és figyelmeztető feladatok ellátója – illetve ezek esetleges elmulasztója –, valamint a megvetendő szolgáltság jelképe, a majom mint az ember torzképe, a kígyó mint a vadonban élő alattomos ellenség, és azon állat, amelynek – a rómaiak elképzelésekor – születésekor anyja belehal a szülésbe, vagyis anyagyilkos, a kakas pedig mint az éj istennőjének, Hecatének az állata játszhattak szerepet a ceremóniában.³⁴

E kegyetlen büntetés természetesen nem fenyegette reálisan Rosciust, hiszen lehetősége lett volna arra, hogy – tekintettel arra, hogy nem volt *par(r)icida manifestus* – éljen *aius exulandival*, vagyis az önkéntes száműzetésbe vonulás jogával, amely minden római polgárt megilletett abban az esetben, ha halálbüntetéssel szankcionált büntett miatt folyó eljárása számára kedvezőtlen fordulatot vett, és a bűnösség kimondásától kellett tartania. Így hát szónoki túlzás Cicero részéről azt ismételtetni, hogy Chrysogonus mindenáron Roscius vérére szomjazik.³⁵ Az *exilium* tehát nem büntetés volt, hanem a büntetés előli menekülés. Erre Rosciusnak – valóban tartania kellett volna a halálos ítélettől – bőven nyílt volna alkalma, s a vádlók így is tökéletesen elégedettek lettek volna.

Magára a tárgyalásra anélkül került sor, hogy akár a tényállást pontosan felderítették, akár az esetleges tanúkat kihallgatták volna. A büntett helyét és napszakát ismerjük, elkövetésének dátumát nem – hasonlóképpen az elkövetők, illetve támadók száma is homályban marad. Erucius felvonultatott ugyan tanúkat, akikhez a felek kérdéseket intézhettek, ám Cicero állítása szerint e tanúkat egytől-egyig a vádlók pénzéből vesztegették meg. A rabszolgák tanúvallomását csak akkor lehetett érdemben figyelembe venni a perben, ha azt kínvallatás (*tormentum, eculeus*) alatt vették ki tőlük. Két rabszolga valóban érdemi adalékokkal szolgálhatott volna a perben, és a vádlott önként át is adhatta rabszolgáit kínvallatásra (*in quaestionem polliceri*). Sextus Roscius ezt szíves örömet meg is tette volna, hiszen rabszolgái éppenséggel az ő ártatlanságát bizonyították volna, ám az őt sújtó vagyonelkobzás miatt e rabszolgák kikerültek tulajdonából, s immáron csak a Chrysogonus tulajdonát igazgató T. Roscius Magnustól követelhetette a rabszolgák kiadatását (*in quaestionem postulare*). Magnus ezt megtagadta, s ekkor még nem élt azon, a császárkorban hozott szabály, hogy a per során a felek követelésére még a tulajdonos akarata ellenére is le lehetett foly-

34. Plin. *nat. hist.* 29, 57; Ov. *fast.* 1, 455; Iuv. 13, 233; Cic. *nat.* 1, 97; Plaut. *Merc.* 761.

35. Cic. *Rosc. Am.* 6.

tatni a bizonyítási eljárás ezen részét, vagyis a rabszolgák kínvallatását.³⁶ Ilyen esetekben a bírónak kellett eldöntenie, hogy a rabszolgák csupán a kínvallatás hatására tettek-e vallomást, vagy pedig vallomásuk a valóságot tükrözi.³⁷

Dyck bevezető tanulmánya és kommentárja nagyban segíti mind a beszéd megértését, mind a történelmi kontextus megismerését amellet, hogy maga a szövegkiadás számos értékes elemmel gazdagítja a Cicero-filológiát.

Dyck, Andrew R. (ed.): *Cicero. Pro Sexto Roscio*. Cambridge Greek and Latin Classics. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 2010. 242 oldal

Nótári Tamás

36. Vö. Paul. 5, 16, 3.

37. D. 48, 18, 1, 22. 27.